

РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Система вищої освіти є однією з основних форм соціалізації особистості, вона забезпечує фундаментальну наукову, загальнокультурну, практичну підготовку фахівців, формує інтелектуальний потенціал нації як найвищої цінності суспільства.

У третьому тисячолітті важливою частиною загальної культури людини стала *риторична освіченість*, оскільки в сучасному інформатизованому суспільстві зростає кількість і популярність професій із посиленою комунікативною відповідальністю. Повноцінну й відповідну до вимог часу риторичну освіченість вимагають управлінська, дипломатична, юридична, наукова, освітянська й багато інших галузей. Важко назвати професії, де б майстерне володіння словом як універсальним інструментом думки і переконання було непотрібним, проте в багатьох галузях інтелектуальної діяльності (насамперед у педагогіці) це стає визначальною запорукою професійного успіху та обов'язковим атрибутом іміджу інтелігентного і компетентного фахівця. Отже, необхідність формування риторики як наукового напрямку і навчальної дисципліни ще в 90-і роки ХХ століття була викликана культурно-історичними, психологічними, комунікативними, соціально-політичними, економічними передумовами.

Риторична освіченість допомагає кожному розуміти потреби слухача, аудиторії; упевнено почувати себе в ситуаціях, коли необхідно повідомити, проаналізувати, підсумувати тощо; виголосити доповідь на широкий загал; оптимально організувати та креативно скерувати свою мисленнєво-мовленнєву діяльність [5] ; коректно й доцільно використати методи риторичної аргументації; відповідально ставитися до кожного слова, досягаючи високої *культури мислення, мовлення і спілкування* й посилюючи комунікативну інтуїцію. Серед багатьох підходів і уявлень про сучасного педагога помітно виділяється ще одна грань – педагог як особистість риторична.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Риторична освіченість педагога – основа формування його риторичної особистості. Поняття "*риторична особистість*" перебуває на стадії становлення. Виховання риторичної особистості вчителя базується на головних принципах педагогіки, риторики, психології, мистецтва. Теорія особистісно-діяльнісного підходу особливо чітко відображена у концепціях С. Виготського, М. Леонтьєва, С. Станіславського та ін. У 20-30-х роках ХХ ст. українські та інші вчені-педагоги розвивали ідею максимально ефективної виконавської, ораторської діяльності педагогів з метою розв'язання педагогічних завдань. Педагогі-теоретики В. Голубков, М. Рибнікова та інші поєднували словесну й педагогічну діяльність з ухилом до розуміння мистецтва живого слова як педагогічного інструменту навчання. А. Луначарський, А. Макаренко, В. Сухомлинський розширили цей взаємозв'язок на рівні

ієрархії: мистецтво слова – виховання творчої особистості вчителя, що відповідає й сучасному поглядові дослідників на виховання риторичної особистості педагогічних та гуманітарних кадрів в Україні, про що йдеться, зокрема, у дослідженнях А. Капської, С. Іванової, О. Юніної, Д. Александрова, Є. Ключєва, Т. Хазагерова, Л. Ширіної, О. Зарецької та ін. [6, с.186].

Поки що жоден словник не подає тлумачення терміна, але можемо посилатися на тлумачення поняття “мовної особистості” О. Семеног, Л. Мацько, Л. Струганець, Т. Симоненко та ін., яку вирізняють філологічний стиль мислення, широкий філологічний кругозір, мовні, літературні, педагогічні здібності, мовна індивідуальність, мовний смак, мовленнєва моральність тощо. Беремо до уваги також думки М. Хлебникової, О. Сиротиніної, О. Ткаченка, О. Леонтєва щодо трактування даного поняття.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає в доведенні тези, що риторична культура є основою формування риторичної особистості вчителя, та в аналізі структури риторичної культури як складного синкретичного цілого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування риторичної особистості сучасного вчителя-оратора своїми витокami сягає античних часів. З самого започаткування риторики була помітна її педагогічна спрямованість. “Педагогічний елемент”, на думку вчених, був у ній настільки міцним, що початкові етапи її становлення відбувалися як розвиток саме педагогічної риторики. Ораторське мистецтво визнавалося засобом передання знань, виховання благородних почуттів, наприклад, добра і справедливості, громадянського обов’язку й патріотизму, засобом ефективного переконання. Учитель стояв поряд з філософом, оратором, поетом, царем, був провісником правди, краси, служив істині, умів сам і навчав своїх учнів “тлумачити мертвий текст”, досконало володів мистецтвом красномовства, сократівським евристичним методом запитань і відповідей. А професійний оратор водночас вважався вчителем своїх слухачів [7, с. 9].

З виникненням у XVI ст. перших освітніх закладів України (братських шкіл, Острозької академії, Львівської греко-слов’янської гімназії, Києво-Могилянської академії та ін.) з’являються нові тенденції у розвитку духовно-моральної культури українського народу – необхідного складника риторичної культури. Уже в ті складні періоди історії українського народу засвідчено спроби викладачів цих навчальних закладів розв’язати проблему формування риторичної культури молоді через гуманітаризацію навчання.

У 21 столітті нагальною суспільною потребою в Україні вважаємо формування риторичної особистості вчителя елітарного типу в умовах зростання культурно-просвітницької активності етносу, відродження національної культурної спадщини, у тому числі й риторичної. Елітарна риторична особистість педагога – це особистість, яка, володіючи ефективним мисленням, якісним мовленням, демонструє високий культурно-комунікативний рівень, успішно реалізує закони риторики в будь-яких ситуаціях спілкування.

Спираючись на дослідження в цій царині вітчизняних і зарубіжних науковців (С. Абрамович, М. Герман, Н. Голуб, С. Гурвич, Л. Мацько, Г. Сагач, Г. Апресян, Л. Павлова, М. Чікарькова, А. Михальська, М. Хлебнікова та ін.),

констатуємо, що вищою формою вираження риторичної особистості вчителя необхідно вважати її реалізацію відповідно до вимог ідеальної риторичної поведінки.

Термін “риторичний ідеал” науковці трактують неоднозначно. Так, А. Михальська пояснює його як “ієрархічно організовану систему найбільш загальних вимог до мовленнєвого твору і мовленнєвої поведінки, що склалася історично, тобто парадигму риторичних категорій, що відображають парадигму категорій загальноестетичних і етичних, характерну для тієї культури, в якій цей риторичний ідеал сформувався і функціонує” [4, с.11].

На думку М. Хлебнікової, риторичний ідеал – це певний універсальний сукупний еталон національної мовленнєвої поведінки освічених людей, які належать до конкретної культури; він відображає найбільш загальні характеристики і вимоги, що висуваються до мовленнєвих ідеалів; успішна, ідеальна мовленнєва поведінка людини [8, с. 436].

Потреба у формуванні ідеалу українського вчителя-ритора пояснюється багатьма причинами як суспільного, державного характеру, так і вузькопрофесійного: 1) “в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов’янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури” [6, с.187]; 2) українське суспільство не звільнилося й від тоталітарного риторичного ідеалу; 3) низький загальний рівень мовленнєвої культури в суспільстві; 4) зразкові мовлення й мовленнєва поведінка педагога повинні забезпечити його вихованця гарними знаннями і вмінням поводитися в суспільстві.

Скласти повний перелік складових частин українського риторичного ідеалу педагога 21 століття – складно, але орієнтовна модель, сформована в повній відповідності до вимог української культурно-історичної традиції, цілком ймовірна.

1. Індивідуальний ораторський стиль (за Л. Мацько) як власне оригінальне мовомислення, мовотворча манера, який організовує ораторське мовлення в єдності змісту і форми, надає мовленню вчителя неповторності, потужності, сили, демонструє багатство, виразність, гнучкість і блиск мовлення [3, с.188]. Складниками індивідуального ораторського стилю є талант, натхнення й майстерність.

2. Висока моральність педагога-оратора — бути чесним, справедливим, добродійним.

3. Високий рівень освіченості – мати ґрунтовні знання не тільки з предмета мовлення, а й з проблем дотичних тем і суміжних наук.

4. Мовленнєва компетентність педагога – змістовність, правильність, багатство, образність, чистота, точність, ясність, виразність, різноманітність мовлення.

5. Оригінальне індивідуальне мовомислення педагога, яке охоплює доказовість, аргументованість, логічність, доцільність мовлення.

6. Педагог як національно свідома особистість, патріот, незалежна людина, яка має мовну стійкість і позитивно впливає на мовну практику.

З огляду на поставлені перед педагогікою і школою завданнями назріла потреба у створенні такої моделі сучасного вчителя, яка б задовольняла запити часу, сприяла б формуванню привабливої перспективи професії педагога і наповнювала б навчальний процес глибоким змістом, пізнавальним інтересом і високим результатом, - учителя з високим рівнем риторичної культури. Загальноприйнятої системи формування риторичної культури педагога не існує, як залишаються до кінця не визначеними зміст і структура самого поняття “риторична культура”.

Термін “*риторична культура*”, як зазначає Я. Білоусова, у сучасній педагогічній літературі часто видозмінюється іншими: “культура мови”, “мовленнєва (професійна) майстерність”, “риторична грамотність”, “педмайстерність” тощо. Так, російські вчені-педагоги Л. Граудіна, Н. Безменова, Н. Михайличенко поняття “риторична культура” ототожнюють з поняттям “мовленнєва майстерність”, складовими частинами якої є логічна культура, психолого-педагогічна культура, культура спілкування, техніка мови. У працях Д. Александрова та Ю. Рождественського, присвячених аналізу сучасної теорії риторики, перевага надається терміну “риторична (ораторська) грамотність”. Відомі українські педагоги І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач, Н. Тарасевич риторичну культуру розуміють здебільшого як вищий вияв професійно-виконавської культури, педагогічної майстерності [1, с.15].

Риторична культура, на думку О. Залюбінської, є складним синкретичним поняттям, яке поєднує у собі, крім культури мовлення у традиційному розумінні, певні аспекти культури мислення, психологічної культури, сценічної майстерності, риторичну етику, поняття про імідж мовця. В основі риторичної культури особистості лежить перехід від побутових уявлень і вмінь до певної наукової обізнаності, до використання науково обґрунтованих, практично ефективних методів і прийомів підготовки, організації, аналізу риторичної діяльності. Тому основою риторичної культури вона визначає наявність у людини теоретичних знань з риторики [2, с.14].

Я. Білоусова, виділяючи мовленнєву культуру одним з основних компонентів культури риторичної, вважає значення поняття “риторична культура” значно ширшим. Риторична культура – це якісна характеристика особистості, показник духовного розвитку, сформованих риторичних знань, умінь та навичок, а також здібностей та потреб у риторичній діяльності. Це діяльніша категорія, яка реалізується у всіх видах фахової діяльності, сприяє формуванню багатогранних відношень, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання через володіння риторичним досвідом, набутим людством [1, с.14].

Вважаємо, що структуру риторичної культури вчителя як складного цілого становлять високий рівень освіченості й професійні знання, культура мислення, культура мовлення, культура спілкування, невербальна й зовнішня культури, талант, натхнення і майстерність. Коротко схарактеризуємо названі структурні елементи.

Високий рівень освіченості й професійні знання – це досконалі спеціальні знання за фахом та методики їх викладання в середній школі; знання теорії

педагогічної риторики (сутність, основні категорії, поняття і закони ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності, жанри педагогічного красномовства, механізми текстотворення); знання теорії педагогічного спілкування; знання теоретичних основ психолого-педагогічних наук (вікових особливостей розвитку дітей; методів, принципів навчання та виховання тощо).

Педагогічна риторика – мисленнєво-мовленнєва діяльність, спрямована на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також на вироблення у вчителя вміння аналізувати та продукувати різні тексти публічних виступів перед різними аудиторіями відповідно до мети, призначення й умов спілкування у процесі майбутньої роботи.

Риторична культура сприяє формуванню *риторичної компетенції*, під якою розуміємо усвідомлене і мотивоване використання вчителем риторичних засобів з поєднанням його інтелектуальних, духовних, моральних якостей, що забезпечують як силу переконання емоційного впливу на адресата, так і можливість виразити особливості своєї особистості, створити неповторний образ оратора.

Риторична компетенція охоплює знання правил стратегії і тактики спілкування, побудови конструктивного діалогу, прийомів аргументації, жанрових особливостей педагогічного мовлення, засобів мовного вираження, техніки риторики; знання загальних законів і принципів мовленнєвої поведінки, можливості їх використання у різних ситуаціях спілкування; оперування в мовленні понятійним апаратом, жанровим і мовним багатством, засобами аргументації й системою доказів; вміння здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку будь-якого ситуативного мовлення; володіння невербальними засобами спілкування тощо. Саме риторична компетенція і формує риторичну особистість.

Висновки.

Література

- 1) Білоусова Я.В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі: автореф. дис.... канд. пед. наук. – 13.00.01/ Я.В. Білоусова. – К., 2004. – 27 с.
- 2) Залюбінська О.Б. Педагогічні засади формування риторичної культури особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referat.allserver.ru/?i=4139736>.
- 3) Мацько Л.І. Риторика/ Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2006. – 311 с.
- 4) Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория/ А.К. Михальская. – М.: Академия, 1988. – С.11.
- 5) Онуфрієнко Г.С. Риторика: навчальний посібник/ Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.

- 6) Сагач Г.М. Риторика: навчальний посібник/ Г.М. Сагач. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.
- 7) Уварова А.М. Формування риторичної майстерності майбутнього вчителя: навчально-методичний посібник/ А.М. Уварова. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – 132 с.
- 8) Хлебникова М.С. Номо Logvens в свете современных риторических представлений/ М.С. Хлебникова// Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: сб. матер. X Междун. конф. по риторике. – М.: Флинта: Наука, 2006. – С.435-438.

Анотація

У статті розглядається проблема риторичної особистості вчителя в умовах зростання культурно-просвітницької активності етносу, відродження національної спадщини. З'ясовано, що основою формування риторичної особистості вчителя є його риторична культура як показник риторичної компетенції.

Аннотация

В статье рассматривается проблема риторической личности учителя в условиях возрастания культурно-просветительской активности этноса, возрождения национальной спадщини. Установлено, что основой формирования риторической личности учителя является его риторическая культура как показатель риторической компетенции.

Summary

Ключові слова: риторична освіченість, риторична особистість, риторичний ідеал, риторична культура, риторична компетенція.

Ключевые слова: риторическая образованность, риторическая личность, риторический идеал, риторическая культура, риторическая компетенция.

Key words: